

Cenzúra a autocenzúra v súčasnej literatúre

DOBROTA PUCHEROVÁ

Ak je literatúra definovateľná iba negatívne – tým, čo nie je literatúra, tak cenzúra má určujúcu úlohu v jej historickom vývine. Kým cenzúra na jednej strane znamená inštitucionálnu represiu – zákazy a perzekúciu spisovateľov, prekladateľov, vydavateľov a iných kultúrnych producentov a inštitúcií, na strane druhej teoretici hovoria o „latentnej“ alebo „implicitnej“ cenzúre, ktorá je „permanentnou súčasťou komunikačného aktu“ (Matejovič 2017, 228). Súčasný výskum zdôrazňuje dynamické napätie medzi literárnou tvorbou a formami kultúrnej regulácie, pričom identifikujú paradoxne produktívnu schopnosť tohto vzťahu vytvárať, ako aj potláčať významy (pozri Janáček 2015). História premien literárnej cenzúry je históriou vzájomnej závislosti modernity a kultúrnej regulácie. Je to hra o definovanie morality, umenia, kultúry a poznania. Cenzúra sa snaží tieto kategórie strážiť a literatúra sa ich snaží problematizovať. Cenzúra má istú moc regulovať literárnu tvorbu, no jej existencia zároveň priznáva subverzívnu moc literatúre. Cenzúra tak často pracuje v prospech literárneho diela, ktoré v dôsledku nej získava omnoho väčší symbolický význam. Súčasný teoretický rámec pre chápanie cenzúry, od liberálnych cez paternalistické, autoritatívne, materialistické, psychoanalytické, lingvistické a postštrukturalistické, reflektujú rozmanitosť situácií literatúry vo svete.

Osvietenský diskurz o cenzúre, ktorého ozvenu nachádzame až do súčasnosti v tzv. liberálnom uvažovaní o cenzúre, predpokladá – ako napísal roku 1888 Ferdinand Menčík –, že „cenzura knih a veškerá omezení knižního trhu poškozují jak lidské, tak i veřejné dobro“ (Wögerbauer 2012, 8). Toto myslenie považuje jednotlivca za principiálne rozumného a verí v neustály pokrok ľudského ducha. V slovenskom kultúrnom prostredí napísal azda prvú úvahu o cenzúre spisovateľ a katolícky kňaz Jozef Ignác Bajza, ktorý ju „prepašoval“ do druhého dielu svojho románu *René mládenca prihodi a skusenosti* (1783 – 1785). V epizóde, v ktorej Sprievodca poučuje Benátčana Reného o Slovákoch, ich dejinách a najmä o ich zaostalosti v písomnej kultúre, Bajza pod maskou fikcie podáva svoju vlastnú skúsenosť s cenzúrou:

„Ani nie tak dávno sa ktosi podujal – povzbudený terajšou literárnou slobodou – taktiež písať a chcel vydaním rozličných knižiek využiť túto vhodnú príležitosť pre dobro svojej krajiny [...], aby už raz aj Slováci, teda Slaviani tejto krajiny vybrdli z odvekej hniloby, lebo iní – ako Česi a Moravia – boli dosiaľ veru starostlivejší v týchto veciach. Tento spomínaný slovenský buditeľ okrem iných svojich prác napísal aj verše o všetkých občianskych

stavoch, či vlastne satiry proti nešvárom v týchto stavoch, vôbec tu nešlo o paškvily – ale nadarmo. Našiel sa totiž ktosi, čo jeho dielo označil – hoci viedenský kráľovský cenzori ho povolili – sčasti za pohoršujúce a škodlivé, sčasti za dvojzmyselné, neslušné a urážajúce nábožné uši, označil ho za prefíkané, zavážajúce kacírstvom a oplývajúce kadečím podobným. Nuž a tak u spisovateľovej vrchnosti dosiahli, že sa stotožnili s jeho názorom, spis označili čiernou pečatou a nedovolili mu vyjsť na božie svetlo.“

Sprievodca im zároveň predniesol z onej práce aj zopár veršov, na ktoré sa hromžilo najväčšmi. René a Van Stiphout nevedeli, či sa majú smiať alebo hnevať, no rozhodne odsúdili takú nepozornosť či neznalosť reči, ba vari zámernú starostlivosť, aby Slováci ustavične mlčali (1970, 224 – 225).

Bajza tu opisuje svoj pokus vydať prvú knihu *Rozličných veršov*, ktorú v roku 1782 predložil provincionálnemu cenzorovi slovenských kníh v Bratislave na predbežnú cenzúru. Sám seba vidí ako akéhosi učiteľa národa, ktorý jednak prináša Slovákom vzdelanie a politické sebauvedomenie, jednak rozvíja marginalizovaný slovenský jazyk a písomníctvo. Cenzor, na ktorého sa Bajza vraj s dôverou obrátil ako na svojho „spolukrajana“, Slováka, text odmietol povoliť. Autor rukopis odoslal do Viedne, kde ho ústredná cenzúra posúdila kladne; s čerstvou pečatou ho potom zanesol do tlačiarne v Bratislave. Urazený bratislavský cenzor prerušil sádzanie, vzal rukopis a poslal ho na cirkevné posúdenie do Trnavy (Tibenský 1970, 312 – 313).

Bajzov názor na cenzúru je typicky osvietenský: je presvedčený, že všetky knihy by mali byť povolené, pretože vytvárajú verejnú diskusiu, a tak umožňujú preverovať náboženské či iné tvrdenia a dokazovať ich pravdivosť. Nie všetky knihy by však mali byť dostupné všetkým, pretože nie všetkých ľudí považuje za dostatočne rozumných na to, aby vedeli rozpoznať, čo je nesprávne alebo nemorálne:

Pravda je, že na verejnosť sa dostáva i veľa zlých, bezbožných a obyvateľstvu i náboženstvu veľmi škodiacych kníh. Takéto nemá čítať každý, pretože daktorí sa ľahko skazia, lež potom veľmi ťažko naprávajú. Predsa však aj zo zlých, mravnost' ohrozujúcich kníh získame vše veľa úžitku, a preto nemali by sa všetky takéto knihy zakazovať každému. Podobne by bol zlým vojakom ten, čo by sa vyhýbal nepriateľovi a boju. Tak aj náboženstvo sa tým väčšmi zdokonaluje a upevňuje, čím viac kacírskych a nevereckých spisov povstáva proti nemu (226 – 227).

Bajzovo sčasti paternalistické, no prevažne liberálne rozmyšľanie o slobode slova reprezentuje v západnom myslení o cenzúre tradíciu, ktorá dominuje dodnes. K morálnej naliehavosti odmietania cenzúry ako prekážky pokroku prispelo aj niekoľko diktatúr v Európe 20. storočia. Iný pohľad na cenzúru a jej úlohu v spoločnosti priniesla v našom prostredí česká sociológia literatúry v 30. a 40. rokoch 20. storočia (Pokorná – Šámal – Janáček 2012). Podľa Karla Krejčího mala cenzúra pre literatúru „kladný význam“ v tom, že ju vedie k umelecky účinnému „zastrenému vyjadřovaní“, a tým obohacuje o „značnou stupnici obrazů a metafor“ (Pokorná – Šámal – Janáček 2012, 489). Od nástupu k moci komunistickej strany až do roku 1989 sa v Československu verejný diskurz o cenzúre zúžil na „verejný záujem“ a „kultúrne potreby pracujúceho ľudu“ (Šámal 2015). Ako píše Petr Šámal, pre tento diskurz bolo príznačné, že „se takřka v žádném z oficiálních projevů nehovořilo o její existenci“ (1104).

V 80. rokoch nastal vo výskume cenzúry v západných krajinách kultúrny obrat pod vplyvom Foucaultovej *Histórie sexuality* (1976), v ktorej sa tvrdí, že regulácia

verejného diskurzu o sexualite v modernej spoločnosti neprichádza zhora, od autoritatívnej inštitúcie či štátu, ale vytvára ju celá spoločnosť v záujme usmerňovania morálky; moc je teda rozptýlená, nie centralizovaná. Pod vplyvom Foucaulta výskumy o cenzúre začali problematizovať binárne chápanie slobody slova a regulácie a skúmať určujúcu schopnosť cenzúry podnietiť diskurz. Kľúčový text Pierra Bourdieua ([1982] 2012) formuluje pozíciu, ktorá akceptuje konštitutívnu úlohu autocenzúry v spoločenskom zaručovaní slobody slova. Bourdieu opisuje diskurzívne pole ako trh: funguje na základe konformity s normami akceptovaného diskurzu so zámerom získať nejakú hmotnú alebo symbolickú hodnotu. Takéto postštrukturalistické vnímanie regulácie jazyka inšpirovalo opakované čítanie histórie cenzúry cez prizmu produktívnej dynamiky medzi reguláciou a rečovým aktom (pozri napr. Patterson 1984; Holquist [1994] 2012; Burt [1998] 2012). Tento nový prístup k cenzúre, tzv. *new censorship theory* (teória novej cenzúry), ruší jednoznačný vzťah medzi (zlým) cenzurujúcim subjektom a (dobrým) cenzurovaným objektom a ukazuje, že cenzúra prehovoru je konštitutívna funkcia reči, nevyhnutná pre komunikáciu: kto chce fungovať v spoločnosti ako politický subjekt, musí sa prispôbiť istým sankcionovaným konvenciám prehovoru – tomu, ako sa o istých veciach hovorí a, naopak, o čom sa nehovorí (pozri Butlerová [1998] 2012). Tieto procesy „forklúzie“ sú podľa Judith Butler dané šťastím rozhodnutím toho, kto hovorí, a šťastím samotným jazykom. Patrí sem napríklad tzv. politická korektnosť, teda potláčanie slov, ktoré znevažujú isté skupiny ľudí na základe ich rodu, etnika, sexuálnej orientácie, postihnúť a pod., ale napríklad aj eufemizmy alebo zamlčovanie politicky kontroverzných tém.

Postštrukturalistické nazeranie na cenzúru, ktoré nepovažuje za slobodný žiaden prehovor, je však, ako zdôrazňuje Michael Wögerbauer (2012), symptómom istých kultúrnych a historických kontextov (západných liberálnych demokracií konca 20. storočia), v ktorých nepoznali priamu, otvorenú cenzúru totalitných režimov (9). Táto pozícia preto nebola bezproblémovo prijatá vedeckými komunitami z postkomunistickej Európy, kde sa po otvorení archívov v 90. rokoch ukázala realita centralizovaných systémov kontroly. Vznikli štúdie, ktoré do hĺbky analyzujú fungovanie socialistickej cenzúry v jednotlivých krajinách východného bloku, riadenej mocenskými centrami komunistických strán (pozri Bľum 2000; Šámal 2015; Cornis-Pope – Neubauer 2007; Sowiński 2011; Bradley 2010; Matejovič 2015). Ako však zdôrazňuje Petr Šámal (2015, 1099), ani socialistická diktatúra nebola monolitný represívny aparát, ktorý utláčal bezbrannú spoločnosť. Naopak, výskum cenzúry z perspektívy literárnej komunikácie ukazuje participatívnu povahu diktatúry, ktorá mohla fungovať iba vďaka ochote občanov podieľať sa na fungovaní tohto systému a vytvárať sankcionované normy diskurzu.

Obrat v nazeraní na cenzúru ako štrukturálnu súčasť komunikácie sprevádzajú v 21. storočí nové výskumy z oblasti literárnej a divadelnej histórie, ktoré využívajú nástroje digitálnych technológií na zhromažďovanie, systemizáciu a porovnávanie záznamov cenzúry z najrozličnejších krajín a historických období. Tento smer viedol k vytvoreniu štúdií a v niektorých prípadoch databáz napríklad o českých krajinách v rokoch 1749 – 2014 (Wögerbauer – Píša – Šámal – Janáček a kol. 2015), anglickom divadle 18. storočia (*Eighteenth Century Drama*), Habsburskej monarchii

(Ducreux – Svatoš 2005; *Verpönt, Verdrängt – Vergessen?*), Sovietskom zväze (Blum 2004), koloniálnej Indii (Arondekar 2009), apartheidovej Južnej Afrike (McDonald 2009), Austrálii 20. storočia (Bullock – Moore 2008), fašistickom Taliansku (Bonsaver 2007) a komunistickom Československu (Šámal 2009). Zároveň vznikajú nové porovnávacie prístupy k výskumu cenzúry, ktoré sa vymaňujú z tradičných národne ohraničených výskumov (Hrabal 2014; Seruya – Moniz 2008; Heath 2010; Billiani 2014; Moore 2015).

* * *

Toto číslo *World Literature Studies* ponúka sedem prípadových štúdií, ktoré skúmajú úlohu a fungovanie podobne široko chápanej literárnej cenzúry a autocenzúry v literatúre po roku 1990 v siedmich krajinách na troch kontinentoch: Slovensko, Francúzsko, Rusko, Čína, Irán, Egypt a Uganda. Vymedzenie roku 1990 ako časového mílnika reflektuje niekoľko paralelných historických udalostí, ktoré určili nový globálny poriadok a nové ekonomické a spoločenské vzťahy vo svete: pád železnej opony v Európe; rozpad ZSSR a koniec studenej vojny; pád apartheidu v Juhoafrickej republike; ekonomická (neo)liberalizácia vo východnej Európe, Číne, Indii, Afrike a Brazílii; nástup internetovej éry a bezprecedentného prúdenia informácií. Obdobie 90. rokov zároveň prinieslo éru globálneho terorizmu, ktorá mobilizuje nové druhy cenzúry a autocenzúry. Spor o kultúrne hodnoty medzi liberálnym humanizmom a pravicovým extrémizmom nastolil paradoxnú situáciu: máme viac informácií ako kedykoľvek predtým, ale fakty a súvislosti sú ťažšie rozoznateľné a veľmi ľahko potlačiteľné.

Predložené štúdie, ktoré spája liberálny prístup k cenzúre, ukazujú, že hranice spoločensky akceptovateľného literárneho výrazu a spôsoby kultúrnej regulácie literatúry vo svete sú nesmierne odlišné. V krajinách ako Irán, Egypt a Čína stále prevláda paternalistické ponímanie cenzúry ako výchovného nástroja ľudu a ochrany mravnosti. Existuje tam represívna cenzúra riadená štátom alebo náboženskými inštitúciami, ktorá zakazuje nielen kritiku štátnych či náboženských inštitúcií, ale aj reprezentáciu akejkoľvek sexuality (teda aj väčšinovej), resp. správania, ktoré je považované za protištátne alebo hriechne. Ako analyzujú štúdie Kamily Hladíkovej, Zuzany Kříhovej a Kataríny Beškovej, štát alebo so štátom prepojené náboženské inštitúcie si takto udržiavajú monopol na definovanie nielen morálky, ale aj literárnosti: za najhodnotnejšiu literatúru sa považujú texty, ktoré propagujú oficiálnu ideológiu štátu. Úspešnosť tohto autoritatívneho cenzúrneho systému spočíva v tom, že núti spisovateľky a spisovateľov neustále zapájať autocenzúru, alebo aj v tom, že veľká časť čitateľskej verejnosti hodnoty štátnej ideológie zvnútorňuje a praktizuje vlastnú „čitateľskú“ cenzúru, ako ukazuje K. Bešková. I v krajinách s centralizovanou cenzúrou tak vzniká rozptyl moci a fenomén regulácie diskurzu celou spoločnosťou, ako to opisoval už Foucault.

Na druhej strane, v európskych krajinách neexistuje po roku 1990 centralizovaná, resp. štátna cenzúra (Janáček 2015). Minimálny rozsah inštitucionalizovanej štátnej cenzúry v liberálnych demokraciách však neznamená, že súčasná literárna komunikácia je úplne zbavená sociálnej regulácie. Tá stále existuje v transformovanej

podobe rôznych decentralizovaných mechanizmov štrukturálnej regulácie kultúrnej produkcie. Ako ukazujú štúdie Jána Drengubiaka, Pavla Matejoviča a Valerija Kupku, v demokratických krajinách (alebo nominálne demokratických ako Rusko) cenzúru preberajú rôzne spoločenské skupiny a jednotlivci, ktorí fungujú ako horizontálne rovnocenní aktéri a môžu dať podnet na cenzúrny zásah. Prejav takejto decentralizovanej, tzv. mäkkej cenzúry však majú obmedzenú platnosť a nemusia byť vôbec účinné, pokiaľ súd neusvedčí autora z porušenia zákona. Cenzúra sa teda týka iba tých prejavov, ktoré sú z hľadiska práva kategorizované ako trestný čin, napríklad rasizmus, xenofóbia, antisemitizmus či propagácia nacizmu, alebo z hľadiska medicíny ako úchylka, napríklad pedofília (Janáček 2015, 1363). V krajinách s dlhou tradíciou liberálnej demokracie (napríklad Francúzsko) však ani v takýchto prípadoch nemusí dôjsť k zákazu diela, lebo zákaz môže byť kontraproduktívny, ako ukazuje J. Drengubiak. Iným prípadom je cenzúra reprezentácie sexuality a násilia, pokiaľ ide o detských či mladistvých čitateľov/prijímateľov, na čo upriamuje pozornosť P. Matejovič vo svojej štúdii ukotvenej v slovenskom kontexte. Tu však podľa autora nemožno hovoriť o zákaze, ale skôr o didaktickej praxi. Ako naznačuje tá istá štúdia aj štúdia V. Kupku, najbežnejšou formou nepriamej cenzúry v tzv. demokratických krajinách je ekonomický tlak, napríklad odopretie štátnej finančnej podpory.

Uganda ako jedna z afrických krajín sa na tejto škále cenzúry nachádza na veľmi špecifickom mieste. Ako ukazuje štúdia zostavovateľky Dobrotы Pucherovej, je to krajina s nedávnou koloniálnou históriou a výsledným nerovnomerným vývinom: spoločnosť navonok prejavuje znaky modernity, ale zmýšľanie väčšiny ľudí je stále veľmi konzervatívne. Štátne zriadenie Ugandy je síce nominálne demokratické, ale v skutočnosti sa podobá skôr diktatúre – prezident Museveni vládne vyše tridsať rokov. Štúdia opisuje diskrimináciu ženských autoriek. Nejde o systémovú alebo inštitucionalizovanú diskrimináciu v pravom zmysle slova, ale o spoločenskú atmosféru, ktorá nepraje literárnej aktivite žien. Je výsledkom kultúrnych stereotypov – tie diktujú, ako ženy môžu verejne vystupovať, teda fungovať ako spoločenské a politické subjekty. V poslednej štúdii tak opäť hovoríme o celospoločenskej regulácii diskurzu – toho, čo sa smie a čo sa nesmie vysloviť.

Štúdie v tomto čísle ukazujú, že ponímanie literatúry a literárnosti v rôznych krajinách sveta sa značne líši, a to v závislosti od kultúrneho kontextu, miery demokracie a ekonomického rozvoja. Naznačené rozdiely sú výzvou pre porovnávacie literárno-vedné výskumy, pretože neumožňujú stavať na spoločných predpokladoch. Zároveň boria ilúziu o globálnom literárnom poli, slobodne prepojenom novými komunikačnými prostriedkami, a poukazujú na špecifickosť komunikačných prostredí. Na existencii represívnej literárnej cenzúry v krajinách autoritatívnych režimov je však napokon aj niečo pozitívne: je dôkazom, že literatúra je vnímaná ako niečo, čo má podvrtný potenciál, teda schopnosť ovplyvniť ľudí a ohroziť politické systémy. V tomto zmysle cenzúra paradoxne upevňuje postavenie literatúry v spoločnosti.

LITERATÚRA

- Arondekar, Anjali. 2009. *For the Record: On Sexuality and the Colonial Archive in India*. Durham, NC: Duke University Press.
- Bajza, Jozef Ignác. (1783 – 1785) 1970. *Príhody a skúsenosti mladíka Reného*. Ed. Jozef Nižnanský. Bratislava: Tatran.
- Billiani, Francesca, ed. 2014. *Modes of Censorship and Translation: National Contexts and Diverse Media*. London: Routledge.
- Blum, Arlen Viktorovič. 2000. *Sovetskaja cenzura v epochu totalného terrora 1929 – 1953*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij projekt.
- Blum, Arlen Viktorovič, ed. 2004. *Cenzura v Sovetskom Sojuze 1917 – 1991*. Moskva: Rossijskaja političeskaja enciklopedija.
- Bonsaver, Guido. 2007. *Censorship and Literature in Fascist Italy*. Toronto: Toronto University Press.
- Bourdieu, Pierre. (1982) 2012. „Cenzura a užití formy.“ Prel. Eva Sládková. In *Nebezpečná literatúra? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, ed. Tomáš Pavlíček – Petr Píša – Michael Wögerbauer, 51 – 82. Brno: Host.
- Bradley, Laura. 2010. *Cooperation and Conflict: GDR Theatre Censorship, 1961 – 1989*. Oxford: Oxford University Press.
- Bullock, Marita – Nicole Moore, eds. 2008. *Banned in Australia: A Bibliography of Federal Book Censorship*. St. Lucia: AustLit.
- Burt, Richard. (1998) 2012. „(Ne)cenzurování pod drobnohledem: fetiš cenzury v raném novověku a v současné postmoderní době.“ Prel. Zdeněk Beran. In *Nebezpečná literatúra? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, ed. Tomáš Pavlíček – Petr Píša – Michael Wögerbauer, 332 – 361. Brno: Host.
- Butlerová, Judith. (1998) 2012. „Zavrženo: jazyk cenzury.“ Prel. Jan Matonoha. In *Nebezpečná literatúra? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, ed. Tomáš Pavlíček – Petr Píša – Michael Wögerbauer, 83 – 102. Brno: Host.
- Cornis-Pope, Marcel – John Neubauer, eds. 2007. *History of the Literary Cultures of East Central Europe*. Vol. 3. Amsterdam: John Benjamins.
- Duceux, Marie-Elizabeth – Martin Svatoš, eds. 2005. *Libri prohibiti: la censure dans l'espace habsbourgeois 1650 – 1850*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Eighteenth Century Drama: Censorship, Society and the Stage*. 2016. Marlborough: Adam Matthew Digital. Dostupné na: <http://www.eighteenthcenturydrama.amdigital.co.uk/> [cit. 21. 10. 2018].
- Heath, Deana. 2010. *Obscenity and the Politics of Moral Regulation in Britain, India and Australia*. Oxford: Oxford University Press.
- Holquist, Michael. (1994) 2012. „Pokřivený originál: paradox cenzury.“ Prel. Michal Charypar. In *Nebezpečná literatúra? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, ed. Tomáš Pavlíček – Petr Píša – Michael Wögerbauer, 103 – 118. Brno: Host.
- Hrabal, Jiří, ed. 2014. *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Janáček, Pavel. 2015. „V zájmu jednotlivce. Literární cenzura v období neoliberalismu a postmoderny.“ In *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749 – 2014*. Sv. II. 1938 – 2014, Michael Wögerbauer – Petr Píša – Petr Šámal – Pavel Janáček a kol., 1363 – 1464. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Matejovič, Pavel. 2015. „Cenzúra na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov: aktéri a vybrané dokumenty.“ *Slovenská literatúra: revue pre literárnu vedu* 62, 1: 15 – 33.
- Matejovič, Pavel. 2017. „K niektorým problémom aktuálneho teoretického diskurzu o cenzúre.“ *Slovenská literatúra: revue pre literárnu vedu* 64, 3: 228 – 235.
- McDonald, Peter D. 2009. *The Literature Police: Apartheid Censorship and Its Cultural Consequences*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, Nicole, ed. 2015. *Censorship and the Limits of the Literary: A Global View*. New York: Bloomsbury.
- Patterson, Annabel M. 1984. *Censorship and Interpretation: The Conditions of Writing and Reading in Early Modern England*. Madison: University of Wisconsin Press.

- Pavliček, Tomáš – Petr Píša – Michael Wögerbauer, eds. 2012. *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno: Host.
- Pokorná, Magdaléna – Petr Šámal – Pavel Janáček. 2012. „České bádání o tiskové a literární cenzuře.“ In *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, ed. Tomáš Pavliček – Petr Píša – Michael Wögerbauer, 485 – 532. Brno: Host.
- Seruya, Teresa – Maria Lin Moniz, eds. 2008. *Translation and Censorship in Different Times and Landscapes*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Sowiński, Paweł. 2011. *Zakazana książka: uczestnicy drugiego obiegu 1977 – 1989*. Varšava: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Šámal, Petr. 2009. *Soustružníci lidských duší: lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Šámal, Petr. 2015. „V zájmu pracujícího lidu. Literární cenzura v době centrálního plánování a paralelních oběhů.“ In *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749 – 2014. Svazek II. 1938 – 2014*, Michael Wögerbauer – Petr Píša – Petr Šámal – Pavel Janáček a kol., 1099 – 1223. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Tibenský, Ján. 1970. „Jozef Ignác Bajza v slovenskom národnom obrodení a literatúre.“ In *Príhody a skúsenosti mladíka Reného, Jozef Ignác Bajza*, ed. Jozef Nižnanský, 303 – 327. Bratislava: Tatran.
- Verpönt, Verdrängt – Vergessen? Eine Datenbank zur Erfassung der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher*. Dostupné na: <http://www.univie.ac.at/zensur> [cit. 23. 10. 2018].
- Wögerbauer, Michael. 2012. „Úvodem.“ In *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, ed. Tomáš Pavliček – Petr Píša – Michael Wögerbauer, 7 – 17. Brno: Host.
- Wögerbauer, Michael – Petr Píša – Petr Šámal – Pavel Janáček a kol. 2015. *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749 – 2014. Svazek II. 1938 – 2014*. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR.